

Назарова К.О.,
доктор економічних наук, доцент,
завідувач кафедри фінансового аналізу та аудиту,
Київський національний торговельно-економічний університет

Гнатченко Д.Д.,
асистент кафедри програмної інженерії
та інформаційних систем,
Київський національний торговельно-економічний університет

ВНУТРІШНІЙ АУДИТ У ЗАПОБІГАННІ ШАХРАЙСТВА ТА ОБМАНУ В ОПЕРАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТОРГОВЕЛЬНИХ МЕРЕЖ

Назарова К.О., Гнатченко Д.Д. Внутрішній аудит у запобіганні шахрайства та обману в операційній діяльності торговельних мереж. У статті визначено економічну суть шахрайства та помилки. Розкрито основні причини виникнення шахрайства, обману та помилок в операційній діяльності торговельних мереж. Виокремлені процеси операційної діяльності торговельних мереж, у яких найчастіше спостерігаються факти шахрайства, обману та помилок. Визначені основні механізми, спрямовані на протидію шахрайству, обману та помилкам, що виникають в операційній діяльності торговельних мереж. Визначено роль внутрішнього аудиту, що проводиться з метою запобігання помилок, обману та виявлення шахрайства в торговельних мережах.

Ключові слова: шахрайство, помилка, обман, внутрішній аудит, операційна діяльність, торговельна мережа.

Назарова К.А., Гнатченко Д.Д. Внутренний аудит в предотвращении мошенничества и обмана в операционной деятельности торговых сетей. В статье определена экономическая суть мошенничества и ошибки. Раскрыты основные причины возникновения мошенничества, обмана и ошибок в операционной деятельности торговых сетей. Выделены процессы операционной деятельности торговых сетей, в которых чаще всего наблюдаются факты мошенничества, обмана и ошибок. Определены основные механизмы, направленные на противодействие мошенничеству, обману и ошибкам, возникающим в операционной деятельности торговых сетей. Определена роль внутреннего аудита, который проводится с целью предотвращения ошибок, обмана и выявления мошенничества в торговых сетях.

Ключевые слова: мошенничество, ошибка, обман, внутренний аудит, операционная деятельность, торговая сеть.

Nazarova K.O., Hnatchenko D.D. Internal audit in the prevention of fraud and deception in the operations of trade networks. The economic essence of fraud and error is defined in the article. The main causes of fraud, deception and errors in the operation of trade networks are disclosed. Processes of operating activity of trade networks in which fraud, deception and errors are most often observed are identified. The main mechanisms aimed at counteracting fraud, deception and errors arising in the operation of trade networks are identified. The role of internal audit is determined, which is done to prevent mistakes, fraud and deception detection in trade networks.

Key words: fraud, error, deception, internal audit, operational activity, trade network.

Постановка проблеми. Під час ведення господарської діяльності за наявності розгалуженої системи управління в торговельних мережах є можливість допущення помилок, фактів шахрайства або обману, що особливо поглиблюється в умовах сьогодення. Обов'язки із запобігання помилкам, виявлення ознак шахрайства та обману покладені на керівництво торговельних мереж і здійснюються за допомогою впровадження та безперервної роботи ефективної системи внутрішнього контролю, однією з форм якої є внутрішній аудит. Оскільки багато випадків шахрайства та обману є фінансовими злочинами, їх розслідування потребує використання аудиту тією або іншою мірою. Аудитори у процесі перевірки зобов'язані виявити ту їх частину, у результаті якої викривлено звітність.

Тому форми, організація і методи аудиторського контролю повинні безперервно удосконалюватися з тим, щоб постійно і повно відповідати господарським умовам, що змінилися, сприяти мінімізації помилок торговельної діяльності, виявляти і запобігати негативним відхиленням, пов'язаним зі зловживаннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання організації і методики внутрішнього аудиту та певні питання шахрайства, обману розглядали відомі фахівці з питань аудиту, такі як Й.Я. Даньків, О.Ю. Редько, Дж. Робертсон, В.С. Рудницький, А.Д. Шеремет та ін. Деякі аспекти проблематики шахрайства у фінансовому секторі висвітлені у наукових працях Н.Ф. Галагузи, М.С. Жилкіної, О.В. Курмана, В.Р. Мойсика, О.Л. Мусієнка, С.С. Чернявського та ін. Проте роль і завдання внутрішнього аудиту у запобіганні помилкам,

обману та шахрайству в торговельних мережах і склад необхідних аудиторських процедур для їх встановлення та оцінки залишилися майже недослідженими.

Формулювання цілей статті. Мета статті – визначити економічну суть шахрайства та помилки, а також обґрунтувати роль внутрішнього аудиту, що проводиться з метою запобігання помилкам, обману та виявлення шахрайства в операційній діяльності торговельних мереж.

Виклад основного матеріалу. Своєчасно розпізнати шахрайство здебільшого важко, оскільки під час шахрайських посягань здійснюються незаконні дії, зовні схожі на звичайні заходи, здійснювані відповідно до встановлених правових і економічних норм. Вживані способи обману та інших видів шахрайства постійно розвиваються і, як правило, дуже важко піддаються перевірці. Тому є необхідність визначення сутності шахрайства, постійного вдосконалення внутрішнього аудиту для того, щоб сприяти мінімізації помилок та запобігати і виявляти факти шахрайства і зловживань.

Чіткістю та концептуальністю відрізняється визначення поняття шахрайства Дж. Робертсоном, який під шахрайством розуміє навмисне внесення фіктивної інформації у фінансові звіти з метою введення будь-кого в оману, яке спричиняє збиток для інвесторів і кредиторів [1, с. 85].

Аналогічної думки дотримуються Л.П. Кулаковська та Ю.В. Піча і трактують, що шахрайство – це навмисно неправильне відображення господарських операцій та подання на цій основі заздалегідь перекрученої, недостовірної звітної інформації її користувачам [2, с. 137].

Наукова позиція Н.І. Дорош полягає у тому, що визначення термінів «шахрайство» і «помилка» навіть у ракурсі аудиторської перевірки не є прерогативою Аудиторської палати, оскільки згідно з Цивільним кодексом України шахрайство є одним із видів цивільних злочинів, у зв'язку з чим класифікувати дії як шахрайство можуть тільки судово-слідчі органи [3, с. 35]. Попри значний доробок науковців, у дослідженнях недостатньо уваги приділяється діям внутрішніх аудиторів щодо запобігання та виявлення ознак шахрайства на підприємствах.

У законодавстві України визначення шахрайства трактується в Кримінальному кодексі України (далі ККУ), де зазначено, що шахрайство – це заволодіння чужим майном або придбання права на майно шляхом обману чи зловживання довірою [4]. В ККУ зазначено, що шахрайство з фінансовими ресурсами – надання громадянином-підприємцем або засновником чи власником суб'єкта господарської діяльності, а також службовою особою суб'єкта господарської діяльності завідомо неправдивої інформації органам державної влади, органам влади АРК чи місцевого самоврядування, банкам або іншим кредиторам з метою одержання субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг щодо податків у разі відсутності ознак злочину проти власності [4].

Заслуговує на увагу визначення поняття шахрайства, подане у міжнародних стандартах аудиту (далі МСА). Згідно з МСА № 240 «Відповідальність аудитора і розгляд шахрайства та помилки під час аудиторської перевірки фінансових звітів» шахрайство визначається як навмисні дії однієї або кількох осіб з управлінського

та найвищого управлінського персоналу, працівників або третіх сторін, які використовують обман, щоб отримати нечесні або незаконні переваги. Помилка означає ненавмисне викривлення інформації у фінансових звітах, включаючи пропуск загальної суми або розкриття (помилка під час збирання або обробки інформації, яка є основою для фінансових звітів; неправильна облікова оцінка з недогляду або помилкове тлумачення фактів; помилка у використанні принципів бухгалтерського обліку стосовно вимірювання, визнання, класифікації, надання або розкриття інформації) [5]. Метою МСА № 240 «Відповідальність аудитора і розгляд шахрайства та помилки під час аудиторської перевірки фінансових звітів» є встановлення положень і надання рекомендацій щодо відповідальності аудитора за розгляд шахрайства та помилки під час аудиту фінансових звітів. Хоча МСА розглядає відповідальність аудитора за розгляд шахрайства та помилку, але основна відповідальність у запобіганні та виявленні цього покладена на управлінський персонал підприємства. Слід зазначити, що всі правопорушення в облікових записях умовно можна поділити на дві групи, такі як помилки та шахрайство.

Так, Б. Усач [6] розрізняє два основні види неточностей: помилки і відхилення від норм. Помилка – це ненавмисне перекручення даних бухгалтерського обліку і звітності, а відхилення від норми, навпаки, – це навмисне викривлення показників обліку і звітності (наприклад, відхилення від норми – це нестача товарно-матеріальних цінностей і коштів, навмисне нарощування обсягів реалізації продукції, особливо в період, близький до дати складання балансу, з метою збільшення сум прибутку; навмисні пропуски облікових записів про господарські операції, перекручення підсумкових даних тощо).

Під час планування та проведення процедур аудиту і звітування аудитор повинен оцінити ризик наявності суттєвих перекручень у фінансовій звітності підприємства, які можуть бути результатом звичайних помилок або наслідком шахрайства. У науковій літературі є розмаїття думок щодо трактування сутності таких категорій, як «помилка», «шахрайство» в аудиті. На нашу думку, помилка – це ненавмисне перекручення фінансової інформації в результаті арифметичних чи логічних помилок в облікових записях і розрахунках, неправильного представлення в обліку фактів господарської діяльності, невідповідне відображення наявного складу майна, вимог і зобов'язань та записів в обліку. Отже, під помилкою ми розуміємо ненавмисні порушення у відображенні фінансової інформації, які можуть виникнути у результаті арифметичної або граматичної помилки у записях облікових даних; неправильного подання відповідних фактів або випадкового пропуску; хибних даних; відхилення під час проведення первинного обліку та складання звітів тощо.

Щодо класифікації помилок у звітності клієнта, то науковці [2; 3; 6; 8] вважають (і ми підтримуємо цю думку), що всі помилки, які можуть мати місце у звітності клієнта, належать до одного з таких видів:

- відсутність ведення обліку; помилки в повноті відображення операцій;
- помилки в обґрунтуванні відображених операцій;
- помилки в періодизації;
- помилки в записах;
- помилки в оцінці;

- помилки, які повторюються;
- помилки, пов'язані з необізнаністю з певних питань податкового законодавства.

Під час планування та проведення процедур аудиту і звітування аудитор повинен оцінити ризик наявності суттєвих викривлень у фінансовій звітності торговельних мереж, які можуть бути результатом звичайних помилок або наслідком шахрайства.

Аудитори у процесі перевірки зобов'язані виявити ту їх частину, в результаті якої перекручена звітність загалом. Відхилення в бухгалтерській звітності можуть бути суттєвими і несуттєвими, допущеними навмисно і ненавмисно. Суттєвими відхиленнями є відхилення в інформації або її відсутність, що може впливати на економічні рішення користувачів, які приймаються на підставі даних фінансової звітності торговельних мереж. Суттєвість залежить від розміру помилки, що оцінена за певних обставин, відсутності або перекручення змісту інформації. Поняття суттєвості в аудиті дає можливість не здійснювати аудитором суцільної перевірки торговельних мереж або всієї його звітності з точністю до одиниць, в яких вона складена.

Оцінка ризику шахрайства використовується в торговельних мережах для аналізу таких аспектів, як:

- ризику шахрайства, з якими вони зіштовхуються;
- оцінка найсуттєвіших ризиків (тобто оцінка ризиків на предмет важливості та ймовірності виникнення);
- ідентифікація та оцінка механізмів контролю, які функціонують (за наявності), що використовуються для мінімізації ключових ризиків;
- оцінка загальних програм та механізмів контролю для попередження шахрайства в торговельних мережах;
- заходи з усунення прогалин у системі контролю.

На підставі зробленої оцінки ризику аудитор повинен вибрати такі аудиторські процедури, які дозволять йому впевнитися в тому, що перекручення в звітності торговельної мережі, які впливають з наявних помилок та шахрайства, будуть виявлені.

Будь-яка підозра аудитора щодо шахрайства із суттєвим відхиленням звітності має спонукати аудитора розширювати процедури підтвердження, щоби спростувати свої підозри або їх підтвердити. Якщо аудитор вважає, що виявлене шахрайство може суттєво вплинути на фінансову звітність, то йому необхідно виконати допоміжні процедури. Варто зазначити, що аудитор повинен гарантувати відсутність, виявлення і виправлення істотних помилок у фінансовій звітності торговельної мережі.

У практиці аудиту є три рівні суттєвості помилок і пропусків. До першого рівня відносять помилки і пропуски, суми яких малі та за своїм змістом настільки незначні, що не можуть суттєво впливати на рішення користувача цієї інформації. За таких обставин аудитор складає позитивний висновок. До другого рівня відносять матеріальні помилки і пропуски, що впливають на прийняття користувачем тих чи інших рішень, хоча внаслідок цього зовнішня звітність загалом об'єктивно відображає реальну дійсність і є корисною. Як правило, аудитор у такому разі складає умовно-позитивний висновок. До третього рівня матеріальності відносять помилки і пропуски в обліку і зовнішній звітності, які ставлять під сумнів достовірність і об'єктивність звітної інформації загалом і виправити які керівництво

підприємства відмовляється [8]. Варто зазначити, що аудитор повинен брати до уваги лише помилки другого і третього рівнів за наведеною вище класифікацією. У цьому зв'язку певний акцент необхідно зробити на те, що аудиторам слід ураховувати вплив шахрайства, обману чи помилки на свою попередню оцінку ризику і на достовірність пояснень менеджменту.

Виконання аудиторських завдань із виявлення та розслідування шахрайства також є частиною обов'язків служби внутрішнього аудиту. Через особливості змісту (посадовець умисно вчинив дещо протизаконне) і юридичних наслідків (торговельна мережа може нести судову відповідальність, якщо випадок шахрайства був розслідуваний некоректно) аудиторські завдання з виявлення та розслідування шахрайства є винятково серйозними та важливими для торговельної мережі.

Внутрішній аудитор у процесі планування та проведення аудиторських процедур, а також здійснюючи оцінку результатів таких процедур, повинен враховувати, що ризик суттєвих перекручень фінансової звітності може виникати як у результаті шахрайства або обману, так і внаслідок помилок. Крім цього, до функцій внутрішнього аудитора обов'язково входить оцінка системи внутрішнього контролю та засобів контролю з метою перевірки їх ефективності щодо збереження активів торговельної мережі.

Незважаючи на те, що аудитор не несе відповідальності за запобігання фактам шахрайства та помилок (ці функції покладаються на керівний орган економічного суб'єкта), проведення щорічного аудиту окремих напрямів діяльності дає змогу з певним ступенем ймовірності запобігти можливості шахрайства, сприяти підвищенню достовірності бухгалтерської (фінансової) звітності та налагодженню системи внутрішнього контролю.

З цією метою ще на стадії планування внутрішній аудитор зобов'язаний оцінити можливий ризик суттєвих перекручень внаслідок шахрайства та помилок. При цьому він повинен зробити запит до керівництва економічного суб'єкта з питань наявності відомостей про будь-які факти шахрайства або помилок, виявлених раніше.

Провівши анкетування в 5 торговельних мережах («АТБ», «Ашан», «ЕКО-маркет», «Сільпо», «Фора»), було встановлено, що помилки, шахрайство та обман в операційній/основній діяльності найчастіше спостерігаються в таких процесах, як:

1) Операції, що пов'язані із процесом організації та забезпечення операційної діяльності торговельної мережі:

- рекламування торговельної точки (бренду) підприємства або мережі торговельних точок;
- операції, пов'язані з утриманням загальногосподарської інфраструктури торговельної мережі (енергія, вода, опалення, зв'язок, тощо);
- витрати на амортизацію (зношення) загальногосподарських необоротних активів;
- операції з нарахування та сплати податків.

2) Операції, що пов'язані із процесом закупівлі:

- вибір постачальників товарів;
- укладення угод на постачання товарів;
- закупівля товару для подальшого продажу кінцевому покупцю чи наступному торговельному підприємству у ланцюгу товарообігу від виробника до кінцевого споживача;

– операції, що пов'язані з розрахунками з поставальниками товару.

3) Операції, що пов'язані із процесом постачання та переміщення товарів:

– визначення форм товаропостачання (транзитна чи складська);

– операції, що стосуються встановлення раціональних схем постачання;

– визначення раціональної частоти доставки та оптимальних розмірів партій завезення товарів;

– транспортування товару на власні склади чи магазини.

4) Операції, що пов'язані із процесом зберігання товарів:

– операції з тимчасового складування товарних запасів (розроблення системи розміщування запасів товарів на складських площах торговельної мережі; розміщування товарів на зберігання відповідно до цієї схеми; укладання товарів на зберігання; створення оптимального режиму зберігання; спостереження і поточний нагляд за товарами);

– складська переоцінка та бракування товарів ще в товарних запасах;

– підготовка товарів для продажу (пакування, сортування, надання товарного вигляду, комплектування, фасування, маркування, підготовка товарів до викладання в торговому залі тощо).

– доставка попередньо підготовлених товарів в точки реалізації тощо.

5) Операції, що пов'язані із процесом реалізації:

– операції, пов'язані з рекламуванням товарів;

– операції, пов'язані з відвантаженням товарів покупцям.

Виходячи з вищесказаного, можна стверджувати, що помилки та шахрайство в усіх перелічених процесах несуть в собі великі втрати прибутку і можуть завдати серйозної шкоди економічному розвитку торговельної мережі, це становить проблему практичного характеру. У 3 з 5 анкетованих торговельних мереж не проводиться внутрішній аудит, саме в них відповідно до анкетних даних спостерігається найбільша кількість помилок та випадків шахрайства.

Отже, є підстави стверджувати, що до основних механізмів, спрямованих на протидію шахрайству, слід віднести попереджувальні заходи для протидії зловживанням на рівні самих торговельних мереж, а також утворення організаційних структур, діяльність яких спрямована на виявлення і протидію шахрайству; однією з таких структур має стати відділ внутрішнього аудиту. Діяльність внутрішнього аудиту необхідно розглядати не лише як перевірку системи бухгалтерського обліку та звітності, а й як сукупність аудиторських послуг, які здійснюються за вимогою власників у зв'язку з потребами управління та контролю всіх структурних підрозділів торговельних мереж. Служби внутрішнього аудиту торговельних мереж є одним із важелів, що забезпечують запобігання та викриття необґрунтованих і незаконних дій працівників торговельної мережі та надають інформацію вищому органу управління щодо регулювання можливих відхилень у діяльності виконавчого органу для прийняття ефективних управлінських рішень.

Для визначення фактів шахрайства внутрішньому аудиту необхідно:

1) ознайомитись із персоналом, особливо з менеджером, оцінити умови та порядок оплати його праці, наявність засобів (дорогих автомобілів, приміських котеджів тощо), вартість яких не відповідає одержаним доходам працівника;

2) встановити наявність умов, що можуть сприяти можливості здійснення випадків шахрайства;

3) виявити ознаки шахрайства шляхом виконання аналітичних процедур;

4) провести суцільну та вибіркочку перевірку об'єктів із найбільшим ризиком невиявлення порушень.

Провівши дослідження фактів шахрайства, нами було виділено певні ознаки, які свідчать про можливість здійснення злочинних дій з метою привласнення активів у торговельних мережах:

– наявність несанкціонованих операцій;

– відсутність первинних документів, облікових регістрів, договірної документації тощо;

– необґрунтоване коливання цін за один і той самий звітний період;

– наявність надмірних повернень реалізованих товарів, анульованих (недійсних) продажів, безнадійних боргів та встановлення необґрунтованих фактів нестач запасів;

– агресивна реакція персоналу та керівництва на проведення аудиторської перевірки;

– наявність значних матеріальних винагороджень, що пов'язані з досягненням запланованого рівня прибутку або продажу; керівництво торговельної мережі та інші співробітники уникають запитань і не хочуть (не можуть) надати документи, що їх вимагає аудитор для перевірки;

– малий рівень розмежувань керуючого персоналу.

Отже, під шахрайством ми розуміємо дії, що призводять до викривлення фінансової звітності, які можна розподілити на два види: перший вид – викривлення, що виникають як результат шахрайства під час складання фінансової звітності і, як правило, здійснюються керівництвом торговельної мережі; та другий вид викривлення – в результаті незаконного привласнення або використання активів, що, як правило, здійснюється працівниками торговельної мережі поза інтересами власників. Тобто, іншими словами, шахрайство в торговельних мережах – це навмисне неправдиве відображення та надання даних обліку і звітності одним або кількома особами зі складу керівництва одного чи багатьох структурних підрозділів або співробітників торговельної мережі, що мають змогу впливати на дані в облікових записах та фальсифікувати первинні документи і звітність, навмисно вносити корективи, які викривляють зміст господарських операцій і порушують правила, встановлені обліковою політикою торговельної мережі та чинного законодавства, для навмисно неправильної оцінки активів, підробки та коригування документів з метою власного збагачення або іншої вигоди.

Окремо необхідно зазначити, що внутрішній аудитор несе відповідальність (у межах умов підписаного договору/контракту зі власником торговельної мережі) за порушення, пов'язані з невідповідним виконанням своїх обов'язків, що стали причиною матеріальних збитків клієнта. Якщо під час проведення внутрішнього аудиту в аудитора виникають підозри про наявність помилок чи фактів шахрайства або обману, то

необхідно внести зміни до запланованих процедур перевірки і підготувати додаткові процедури перевірки які мають підтвердити або спростувати підозри. Аудитор повинен якомога скоріше повідомити про виявлене шахрайство чи помилки власників торговельної мережі, коли навіть він тільки припускає, що помилки чи факти шахрайства або обману можуть існувати або ефект від них неістотний і не впливає на фінансову звітність торговельних мереж.

У разі, коли аудитор не може визначити характер помилки, шахрайства, або обману чи не має впевненості, що результат окремих операцій можна розцінити як помилку, обман або шахрайство, йому слід розкрити такий вплив в аудиторському звіті. До обов'язків аудитора не входить повідомлення про знайдені ним порушення ані фізичних, ані юридичних осіб, крім власників торговельної мережі. Сторонні користувачі фінансової звітності торговельної мережі мають право вимагати інформацію про результати проведеного аудиту тільки від власників торговельної мережі.

Висновок аудитора повинен гарантувати, що шахрайства та істотних помилок у фінансовій звітності торговельної мережі немає або вони виявлені повністю і виправлені, а також вони повинні бути доведеними. Загалом необхідно враховувати, що відповідальність за фінансову звітність торговельної мережі, включно з відповідальністю за попередження та виявлення фактів шахрайства, обману та помилок, покладається на власників торговельних мереж, які постійно мають підтримувати відповідальність і ефективність систем обліку і внутрішнього контролю торговельної мережі.

Висновки. Отже, відповідно до проведеного дослідження можна сказати, що протягом останніх років випадки шахрайства та обману є досить поширеним явищем, яке може завдати серйозної шкоди економічному розвитку та іміджу підприємств і привести до втрати їхньої позиції на ринку, особливо це стосується торговельних мереж та інших підприємств мережевого і корпоративного типу. На нашу думку, основними причинами виникнення шахрайства та обману в торговельних мережах є: наявність несанкціонованих операцій, необґрунтоване коливання цін за один і той самий звітний період, наявність надмірних повернень реалізованих товарів та встановлення необґрунтованих фактів нестач запасів.

До основних механізмів, спрямованих на протидію шахрайству та обману, слід віднести попереджувальні заходи проти зловживань на рівні самих торговельних мереж, а також утворення організаційних структур, діяльність яких спрямована на виявлення і протидію шахрайству та обману; однією з таких структур має стати відділ внутрішнього аудиту. Діяльність внутрішнього аудиту необхідно розглядати не лише як перевірку системи бухгалтерського обліку та звітності, а й як сукупність аудиторських послуг, які здійснюються за вимогою власників у зв'язку з потребами управління та контролю всіх структурних підрозділів торговельних мереж. Служби внутрішнього аудиту торговельних мереж є одним із важелів, що забезпечують запобігання та викриття необґрунтованих і незаконних дій працівників торговельної мережі та надають інформацію вищому органу управління щодо регулювання можливих відхилень у діяльності виконавчого органу для прийняття ефективних управлінських рішень.

Список використаних джерел:

1. Робертсон Дж. Аудит / Дж. Робертсон; пер. с англ. М. : Контакт , 1993. 496 с.
2. Кулаковська Л.П. Основи аудиту : навч. посіб. для студ. вищих закладів освіти / Л.П. Кулаковська, Ю.В. Піча. К : Каравелла ; Львів : Новий світ 2002. 504 с.
3. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація / Н.І. Дорош. К : Т-во «Знання», КОО, 2001. 402 с.
4. Кримінальний кодекс України. URL: [<http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024>].
5. Международные стандарты аудита. Кодекс этики Международной Федерации Бухгалтеров. М.: ICAR, 2000. 699 с.
6. Усач Б.Ф. Аудит: навч. посіб. К.: Знання-Прес, 2004. 232 с
7. Даньків Й.Я. Стандартизація обліку і аудиту : навч. посіб. / Й.Я. Даньків, М.Р. Лучко, М.Я. Остап'юк. 2-ге вид., виправл. і доповн. К : Знання, 2006. 350 с.
8. Михальчишина Л.Г. Внутрішній аудит у запобіганні помилок і шахрайства на підприємстві / Л.Г. Михальчишина, В.В. Калашник // Збірник наукових праць ВНАУ: Економічні науки. В.: 2012. № 2 (64). С. 94–99.